

УДК 808.8
ББК 63.5(4 Укр)

Микола Кугутяк, Михайло Паньків
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ТОПОНІМИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИКАРПАТТЯ

У статті йдеться про топоніми та мікротопоніми, пов'язані із сакральними пам'ятками на Івано-Франківщині. Авторами виявлено їх 504. Деякі пам'ятки сягають 5–6 тисяч років тому, інші – 100–150 років. Переважна їх більшість взаємопов'язана, що свідчить про безперервний культурний розвиток у нашому краї.

Ключові слова: Прикарпаття, топоніми, мікротопоніми, сакральні пам'ятки, святилища.

Прикарпаття – географічна територія, у яку входять Івано-Франківська та частина Львівської областей. У нашому повідомленні обмежимося територією Івано-Франківської області. Слов'янське населення в цьому краї проживало дуже давно, очевидно, ще до розпаду праслов'янської єдності. Тому тут збереглося досить багато слов'янських (проукраїнських) пам'яток. Від тих часів і до сьогодення українці становлять основу населення прикарпатського краю. Цей факт, крім іншого, підтверджується ще й топонімією Прикарпаття, яке завжди залишалося складовою частиною України, незважаючи на те, що від часів занепаду Галицько-Волинського князівства й аж до 1939 року воно часто було відгороджене від решти української території.

Поряд із цим Україна, а з нею й Прикарпаття, через особливості свого природно-географічного розміщення протягом тисячоліть пройшла досить складний історичний розвиток. Більшість її території – це степовий і лісостеповий чорноземний масив, відкритий для євразійських рівнин, які простягаються від Байкалу й Монголії. На заході вона перегороджена Карпатськими горами та широким повноводним Дунаєм, на півночі – заболоченими труднодоступними поліськими лісами, а на півдні – Чорним морем. Така територіальна особливість була відкрита для різних кочових, переважно тюркських, народів, які постійно більшою чи меншою мірою нападали на ці землі. З півдня відчувалися еліноримські впливи, із заходу – кельтських, а потім германських, з півночі балтських народів. Таким чином, територія України являла собою конгломерат різних народів, часом і рас із різноманітними господарсько-культурними типами, мовними родинами, віруваннями. Усе це не могло не відобразитися в антропології, мові, культурі й побуті, світогляді, звичаях й обрядах місцевого населення. І тут не можна не виділити Прикарпаття. Окремі положення його відзначалося складністю й строкатістю етнічних стосунків. Природні особливості краю (гори й передгір'я, наддністрянська лісистість, велика кількість річок і заболочень) сприяли збереженню автохтонного населення, попри безкінечну агресію на цей регіон. Із цієї причини Прикарпаття багате на сакральні пам'ятки й перспективне в топонімічному та мікротопонімічному вивченні. Донині ми зустрічаємо лише декількох дослідників, які робили спроби тлумачення назв цього краю. Серед них потрібно назвати Івана Вагилевича¹, Дмитра Бучка², Михайла Худаша³, Миколу Кугутяка⁴, Мирослава Габорака⁵, Степана Пушика⁶, Михайла Паньківа⁷, Івана Ярича⁸ та ін.

Отже, причини збереження сакральних пам'яток на Прикарпатті такі:

– Труднодоступність окремих місць залишила стійкіші пам'ятки, серед них і сакральні. Вони найбільше заховалися в гірській місцевості в труднодоступних для життя місцях – лісах, за ріками, ярах тощо. Сакральні пам'ятки зберігаються у фольклорі, віруваннях, ворожбі та топонімії, яка є “мовою землі”. Порівнюючи фольклор і

топонімію, ми бачимо, що остання триваліша. Часто вона зберігає свої назви, хоч першооснова їхнього виникнення й зміст можуть і забутись.

– Пам'ятки природи – скелі, каміння, печери, озера, гаї, окремі дерева завжди викликали в людей віру в їхню надприродну силу й поклоніння перед ними. Сила вірувань у ці пам'ятки збільшувалася, коли вони нагадували образи людей і тварин, особливо тих тварин, які вважалися священними в наших пращурів. Інші вірування викликались аномальними нетиповими явищами. Наприклад, в окремих місцях відсутня рослинність, незрозуміла дія тієї чи іншої місцевості на людський організм, природні аномальні явища – часті дощі, удари блискавок, утрата орієнтації тощо. Усе це спричиняло поклоніння цим предметам та явищам. На території області в Тлумацькому, Галицькому, Тисменицькому, Калуському, Богородчанському й Коломийському районах нуртують джерела, вода в яких має лікувальні властивості для очей. Так з'явилися цілющі криниці, названі іменами різних святих, і легенди про чудотворневилікування людей (криниця св. Яна, криниця св. Дука та ін.).

– Частина язичницьких обрядів і ритуалів не були відкинуті, а вплелися в християнську обрядовість. Так, у Різдвяній, Великодній, Купальській обрядовості є досить багато дохристиянських обрядів і звичаїв. У Карпатах знаходяться гірські вершини, скельні сакральні пам'ятки зі своїми місцевими віруваннями й обрядодіями. Про них ідеться в першому томі монографії “Старожитності Гуцульщини”⁹.

Топонімія поділяється на топонімію й мікротопонімію. До топонімістичних належать назви населених пунктів і більших територіальних об'єктів (рік, озер, гірських масивів та ін.). У них назви довготриваліші через внесення їх в офіційну документацію, картографію та включення в географічні й адміністративні довідники. Нині в Україні нараховується близько 32 тис. населених пунктів¹⁰. За нашими підрахунками, сакральних налічується 553 топоніми. В Івано-Франківській області з 804 топонімів сакральних налічується 24¹¹. Цих мікротопонімів в області ми зафіксували 504¹². Протягом 2006–2011 років Карпатською археологічною експедицією локалізовано на території гірської частини Прикарпаття, Буковини, Закарпаття більше 50-ти місць скельно-печерних пам'яток.

Найпоширенішими пам'ятками є “культові камені” – один або група каменів (валунів), скельних останців, з якими пов'язана давня обрядово-культова традиція та які відзначаються наявністю вирізьблених на них різноманітних за змістом образів, знаків і символів. До культових науковці відносять камені, які є предметом поклоніння й містять стародавні написи, знаки, символи, стопи ніг, чаші, рисунки, барельєфи, скульптури та ін.

Скельні храми, поряд із ритуальними каменями, які є на сакральних гірських вершинах. Оскільки вершини гір вважалися священним місцем, де живуть боги, то на них будували храми, святилища, жертівники в багатьох народів (Стародавня Греція, Рим, Східний Сибір, Скандинавія, Китай, Монголія, Африка тощо). Культ священних гір був поширений і в слов'ян. На горах закладали святилища Перуна та інших богів. Язичницькі святилища споруджувалися на висотах Київської Русі. Скельні святилища й кам'яні жертівники були поширені на Карпатських вершинах. У зв'язку із цим привертають увагу ритуальні висоти під назвами “Баба”, “Лиса Гора”, “Ігрище”, “Голиця” та ін. З горами тісно пов'язаний культ печер, поширений на Гуцульщині найчастіше під назвою печер Довбуша¹³. Традиція сакралізації гірських ландшафтів була настільки міцною, що навіть із прийняттям християнства перші монастирі, церкви будували на висотах, як правило, на місці стародавніх святилищ. Нині на місці ряду гірських святилищ побудовані каплиці. Ще й тепер напередодні Великодня на Опіллі, Гуцульщині

та Бойківщині палять на горбах вогні. Так само в більшості районів такі вогні палять і сьогодні в ніч на Івана Купала. У с. Церковна Долинського району перед Великоднем ще в середині ХХ ст. ходили парубки по селі й збирали в селянських господарствах пеньки, обрізки дерева, які потім спалювали на місцевому пагорбі¹⁴.

Ми зафіксували 60 мікротопонімів під назвою “Лиса Гора”. Розглянемо географію розміщення цих ритуальних вершин. На низинних територіях їх налічується 39. Зокрема, у Городенківському районі – 8, Тлумацькому – 9, Снятинському – 6, Тисменицькому – 2, Галицькому – 11, Рогатинському – 3. Якщо прослідкувати на карті їх місцезнаходження, то більшість із них витягнуті лінією паралельно до обох берегів Дністра. Тобто ці святилища концентрувалися вздовж повноводної ріки, побережжя якої найскоріше було заселене первісними людьми. Поєднання води й вершин відповідало найбільше релігійному світоглядові тих мешканців і вважалося сакральним місцем. Другий ряд Лисих гір простягався вздовж Карпатських гір. Їх налічується 21, зокрема, у Косівському – 5, Надвірнянському – 3, місті Яремче – 1, Богородчанському – 3, Калузькому – 2, Рожнятівському – 1, Долинському – 6. Тобто ця смуга тягнулася в передгірській частині Карпат. Вони ніби завершували гірський цикл сакральних об’єктів, розміщених по хребтах гір, скелях, печерах¹⁵.

В українській міфології Лисі гори є місцем збору в певний період нечистої сили – чортів, відьом, упирів. Після прийняття християнства волохи, ведуни, інші представники язичницького жрецтва були оголошені злою нечистою силою, а їхні святилища, які знаходилися на незарослих вершинах гір і пагорбів, оголошувалися проклятими місцями. Через декілька поколінь у свідомості людей укорінювалася віра, що такі місця є проклятими, на них перебуває нечиста зла сила. Щодо географічного розміщення Лисих гір у нашому краї, то, мабуть, у дохристиянські часи тут так само проходили два паралельні ряди, які обрамлювали та були кордонами священних Карпатських гір і священних вод Дністра. А що було в середині між цими священними лініями? Про це важко судити. Під час трьохсотлітнього татарського лихоліття, коли набіги проходили зі сходу на захід 60–70-кілометровою смугою між цими лініями. Татарські напади були такими частими, що в середньому на село припадав один набіг на чотири роки. Під час нападу татари більшість населення знищували або забирали в полон. Залишалося по декілька осіб тих, хто встиг заховатися. Решту поповнювали ці розорені міста й села переселенці з Підгір’я й Наддністрянщини, яких притягали сюди врожайні чорноземні землі. Таким чином, багато старих мікротопонімів забувалися. На їх місці появлялися нові. Інколи новосели називали тими, які були на їхній попередній малій батьківщині. Тому в той час зникло багато сакральних і ритуальних об’єктів або повторюють наддністрянські та передгірські.

Наступними сакральними мікротопонімічними пам’ятками, що знаходилися на висотах, є “Ігрища”. Ми зафіксували поки що на Прикарпатті 20 таких назв, або близько 4% від усіх сакральних пам’яток регіону. Їх більше в горах (13) і менше на низинній території (7). Сама назва свідчить, що це були місця проведення якихось язичницьких ритуалів. Тут ясно проявляється їхня гірська приналежність. Так, у Верховинському районі їх налічується 7, Косівському – 3, Богородчанському – 3, Рожнятівському – 2. У низинних районах таких об’єктів налічується по одному-два у районі¹⁶.

Серед сакральних пам’яток поширений мікротопонім “Баба”. Ми зафіксували їх 46¹⁷. Причому більшість з них знаходиться також у гірській і передгірській місцевості (30) і менше – у низинній (16). Персонаж “баба” досить поширений у слов’янській міфології (пол. – ядзя; чес. – езінка, “лісна баба”; старосерб. – еза; “хвороба”; рос. – бабая тощо). Персонажі, подібні до цих баб, відомі в германській, грецькій та інших міфо-

логіях. У дохристиянські часи Баба – Велика богиня життя, родючості, здоров'я, якій поклонялися наші пращури. Цьому божеству влаштовували капища на висотах і там підтримували жертвний вогонь. Міфи, легенди й казки дають нам підставу вважати, що вона опікується звірами та загробним світом. Лопата, якою вона засуває дітей у розпечену піч, свідчить про причетність до дитячої ініціації. Дочка її Оленка-зміючка теж сакральна істота. Баба поєднана зв'язками зі зміями¹⁸. Після прийняття християнства із часом в особі Баби об'єднали декілька божеств. Баба як жриця чи божество була поширена по всій Україні. Таким топонімом названо 58 населених пунктів України¹⁹. Лише на Прикарпатті їх десять²⁰. Велика кількість топонімів і мікротопонімів свідчать про особливу популярність цієї сакральної істоти.

На території Галицької Гуцульщини обстежено, картографовано й описано 15 сакральних святилищ, крім того, у 18 випадках виявлено місце зосередження ритуальних (жертвних) каменів. Переважна більшість з них знаходиться на гірських вершинах висотою 400–900 м у межах 1–4 км від сучасних населених пунктів. Є припущення, що чашоподібні знаки пов'язані з культом Великої Богині, зокрема, з магічними ритуалами запліднення землі²¹.

Зооморфні рельєфні зображення у вигляді птахів, биків, ведмедів, ящірок, риб передають ідею неба та хтонічного світу, його вертикальної структури, космогонії. Стильові й ідейно-композиційні особливості, різний ступінь мистецької та технологічної довершеності свідчать про різночасове й етнокультурне походження пам'яток.

На Івано-Франківщині ми зустрічаємо мікротопоніми “Бик”, “Тур”, “Вепр”. Так, у Рожнятівському районі мікротопонім “Тур” повторюється 13 разів (урочища, гори, річка). У с. Петранка є потік Бичків²². У міфології стародавніх народів образ бика, тура подається як земне уособлення бога або його атрибут (Єгипет, Шумер). Археологічні сліди культу бика прослідковуються в багатьох скотарських обрядах. На думку деяких учених, культ дикого бика-тура відігравав істотну роль у процесі його одомашнення. Глиняна модель храму, прикрашена бичачими рогами, знайдена в одному з поселень трипільської культури біля річки Рось, що дає основу для паралелей з культовою роллю бика, бичачих рогів у культурах його в V–I V тисячоліттях до н. е.²³

Згідно з Прокопієм (VI ст. н. е.), слов'яни приносили в жертву бика богам – “творцеві блискавок”. У східних слов'ян існував обряд заклинання бика в день пророка Іллі (2 серпня), який замінив бога-громовержця. Серед мікротопонімів у с. Поплавники Галицького району є Бикове болото. У літописі про нього згадується, що там потонули вантажені сіллю вози разом із волами (биками). Тут літописець використав місцевий переказ, який пояснював цей мікротопонім. Така подія мало ймовірна. Заїхати один за одним валці возів у болото, щоб там потонути, неможливо. Напевне, це було в дохристиянські часи якесь сакральне місце, присвячене культу бика. Могло воно бути жертвним місцем. Адже в стародавньому світі бики досить часто приносилися в жертву на знак якихось видатних подій, а земля на Апеннінському півострові називалася країною биків – Італія. Пережитками культу биків є бої з биками в Іспанії та Португалії.

Наступними топонімами є назви, утворені від слова “жук”. В області є два таких села – Жуків Тлумацького району (перша згадка 1420 р.), колишнє містечко, знищене татарами, і Жукотин Коломийського району (перша згадка 1463 р.). В Україні нараховується 26 населених пунктів із назвою “жук”²⁴. У східнослов'янських народів прізвисьце, утворене від кореня “жук”, досить розповсюджене, причому воно часто фігурує в Україні та її слов'янських сусідів серед шляхетських прізвиськ, тобто належить до престижних. У стародавньому світі цей вид комах вважався священним (жук-скарабей у віруваннях єгиптян та ін.). В українському фольклорі й обрядових діях жуки є

провісниками весни. Адже вони виповзають із землі весною. Тому жуків просили, щоб вони скоріше з'явилися, а з ними прийшла весна. На Прикарпатті, як і в багатьох місцях України, досить відомою обрядодією була гаївка “Грай, жуче, грай”. Виконується вона ще й нині на Великдень дівчатами. Бере участь у цій гаївці маленький хлопчик – провісник весни. Мабуть, для скорішого приходу весни приносились якісь жертви, виконуючи цю пісню й викликаючи жука з підземного царства. З'явиться жук – прийде весна. У природі жуки сакралізовані, убивати їх суворо заборонено.

До сакральних істот з найдавніших часів належала жаба. Скульптурні зображення її зустрічають у Карпатах. Жаба у віруваннях багатьох народів виступає як позитивна надприродна істота (зв'язок з урожайністю, продуктивною силою, відродженням), так і негативна (зв'язок із хтонічним світом, хворобами, пошестями й навіть смертю). Перш за все вона пов'язана з водою, найчастіше з дощем. У схемі світового дерева або трьох космогонічних зон жаба приурочена до нижчого світу, насамперед до підземних вод. З дощем пов'язують жабу як передвісника його або визивача дощу. Голосу свого (квакання) вона навесні не подає до першої грози.

У гімні жабам (Рігведа) говориться, що вони з'являються в період дощів і подають голос, щоб розбудити до життя бога грози Пардженья. Нині в Індії вірять у те, що жаба викликає дощ. Її порівнюють із брахманами, які беруть участь у ритуалі, що викликає грозу²⁵.

У віруваннях прикарпатців жаба виконує таку саму роль – викликає дощ. Якщо довго триває посуха, то потрібно жабу підвісити за задню лапу й тримати її доти в такому положенні, доки не піде дощ. Отже, у язичницькій міфології індоєвропейських народів вона відігравала значну роль у віруваннях, пов'язаних із водою, дощем. Після прийняття християнства жаба, як й інші сакральні істоти, залишилась у народних віруваннях як негативна істота, яка, як і все язичницьке, приносить зло. Пов'язана жаба у віруваннях з відьмою. Відьма може перекинутися, крім інших істот, у жабу. Тут треба розуміти, що зло перекидається в зло. З іншого боку, народні вірування категорично забороняють убивати жаб, бо це принесе нещастя вбивці. Жаба сприяє появі бородавок. Жабою можна лікувати деякі хвороби. У топонімії цим іменем на Прикарпатті названі село Жабокруки Тлумацького району (перша згадка про нього 1374 р.) і селище Жаб'є (сучасна назва Верховина, перша згадка відноситься до 1424 р.)²⁶. Про Жаб'є місцева легенда говорить, що, мовляв, колись у долині, де тепер селище, кожної весни збиралася величезна кількість жаб, і людині неможливо було перейти її. Можна припустити, що в дохристиянські часи це було одне з масових місць поклоніння цьому земноводному. Треба додати, що в Карпатах є чимало каменів у вигляді жаб.

В Україні зазначеним топонімом названо 20 населених пунктів, зокрема, у Вінницькій області – 4, Черкаській – 3 тощо. Якщо окреслити територію розповсюдження його, то він охоплює Північну, Центральну та Західну Україну й одне село є в Донецькій області. Таким чином, ця зона в Україні займає найдавнішу територію заселення автохтонним населенням²⁷.

До сакральних язичницьких пам'яток належить Дівич-гора, яка зафіксована на Покутті, Перунова гора та Яршиця – у Богородчанському районі, у Надвірнянському – потік й урочище Велесів і потік Духовий. На Рогатинщині є гора й скала П'ятниця. Ця назва походить від колишньої богині Мокоші-Мокрини. У Косівському районі є мікротопонім Блуд. Дівич-гора є в Києві в гирлі річки Либідь. Її ще називають “Либідь-Гора”. У Німеччині таку назву має місто Магдебург. Серед дохристиянських фантастичних істот донедавна у віруваннях українців збереглися ще мавки, а в гуцулів – нявки.

Особливою категорією ритуальної скульптури скельних святилищ є стільці або трони. На території Галицької Гуцульщини вони зафіксовані в селі Зелена Надвірнянського району під назвою Довбушанка, Довбушівка. Довбушеве крісло – кам'яна брила на горі Греггіт між селами Космач і Шепіт Косівського району. Довбушевий Сідень знаходиться в селі Бистриця Верховинського району. Згідно з легендою, його вирубав Довбуш²⁸. Тут він убив Біса. Усього таких об'єктів на Галицькій Гуцульщині ми зафіксували сім. Місцевим населенням вони ще називаються “Панським Кріслом”. Мікротопонімія, пов'язана з іменем Довбуша, вимагає окремого дослідження.

Мікротопонімів Стопа встановлено декілька – скала біля села Сокіл Галицького району, гора Стоповий камінь у с. Суходіл Рожнятівського району та ін. Стопоподібних каменів у Карпатах виявлено більше десяти. Сучасна наукова точка зору пов'язує знак стопи з ведичним божеством Вішну й датується епохою бронзи. Про зв'язок знака стопи з епохою міді, зокрема трипільською культурою, свідчать результати археологічних досліджень²⁹. Знак стопи в грецькій міфології пов'язувався зі Стопою Геракла. У слов'ян, у тому числі й в Україні, такі стопи називають Стопами Матері Божої.

Таким чином, на Прикарпатті зафіксовано 158 сакральних язичницьких мікротопонімів (31,7% від усіх 502). Географічно вони розподіляються так: у гірській місцевості – 91 та в низинній – 67. Наведені дані свідчать про кращу збереженість таких мікротопонімів у гірській і підгірській території – свідчення того, що тут населення було стабільніше, не піддавалося соціальним та демографічним кризам і краще зберегло “пам'ять землі”. У низинних регіонах найбільше таких пам'яток збереглося вздовж Дністра, який також вважався “священним” гідронімом.

Друга частина мікротопонімів Прикарпаття належить до християнської доби. Чіткої межі між дохристиянськими й християнськими пам'ятками немає. Хоча християнство в 988 році було оголошене офіційною державною релігією Володимиром Великим, проте воно досить довго входило в ідеологію та вірування населення. Деякі сакральні пам'ятки язичницької матеріальної й духовної культури поступово інтегрувалися в християнську, підпорядковуючись християнській ідеології, але залишаючи трохи видозмінені язичницькі обряди, звичаї, місця їхнього проведення.

Ми зафіксували 344 мікротопоніми, пов'язані з християнством. Серед них мікротопонім “Фігура”. У дохристиянські часи фігури божкам (пращурам та ін.) ставили в населених пунктах, житлах і поза ними. Це притаманне всім народам і релігіям. Із прийняттям християнства ця традиція в українців збереглася. Фігури святих і хрести як охоронців громади чи окремої родини ставили і біля церков, і по краях села. Найчастіше, крім згаданих христів, установлювали фігури Матері Божої, менше – св. Миколая, Івана Хрестителя, архангелів. Часом їх розташовували на місці якогось язичницького божества. Таке місце найчастіше називали фігурою. Ця назва є досить стійкою й зберігається навіть після знесення фігури. Таких мікротопонімів у низинних районах ми встановили вісім та один у горах. Про одну з таких фігур, що знаходиться на Яновій Горі, розповідає легенда в с. Старі Кути Косівського району. Переповів її Дмитро Шпак у книзі “Глумачний словник топонімів села Старі Кути”³⁰. Передаємо скорочений переклад легенди, літературно оброблений Дмитром Шпаком.

Протилежний бік Черемошу називають турецьким, адже колись Буковину захопили турки. Турки й татари часто переходили Черемош і нападали на Кути. Найчастіше нападали у свята, коли люди були в церкві. Старих і малих поб'ють, а середніх візьмуть у полон, розграбують село й повертаються через Черемош на Буковину. Людей у селі вже так поменшало, що не було кому взяти в руки зброю. Одного літнього дня на Івана зібрався людолови знову напасти на село. Запалала бочка зі смолою – провісник на-

ближення невірних. У цей час усі люди були в церкві. Не було кому взяти в руки зброю, і вирішили вони здатися на Бога. А щоб невірні не поганили Божого Дому, захопили люди із церкви все, хто лиш що міг, і пішли назустріч нападникам на гору з побожними піснями й молитвами. Ніяк не передбачувана туркам процесія з хоругвами, хрестами, лісками та голосним співом справила на турків і татар страхітливе враження, і вони на конях поскакали назад. Так сталося, можливо, через те, що їм щось подібного ніколи не доводилося бачити, і вони знайшли в тім щось непевне, можливо, якусь засідку. Так кутчани знайшли всім порятунок. Люди опустилися на коліна й широко помолитися Всевишньому і св. Іванові. А потім вирішили в подяку за порятунок спорудити св. Іванові пам'ятник. Обіцянку виконали й возвели на горі дерев'яну скульптуру Івана Хрестителя з хрестом у руках. Простояла ця фігура добрих три століття до Першої світової війни. Перед початком війни поруйновану часом скульптуру замінили на "цементову". Але у війну гарматна куля влучила в нову скульптуру й зруйнувала пам'ятник. Після війни польський уряд на тому місці спорудив новий пам'ятник, але не Іванові, а Янові. Так почали називати цю гору. За радянських часів пам'ятник знесли, але пам'ять про нього залишилась у назвах.

Аналогічне навантаження несуть мікротопоніми "Хрест". На низинних територіях їх зафіксовано 20, у гірській місцевості чотири³¹. Особливо багате на ці мікротопоніми Покуття – аж 13. На відміну від фігур, крім громадських, хрести споруджують окремі сім'ї як у себе на обійстях, так і на своїх нивах (пригадаймо новелу В. Стефаніка "Кам'яний хрест"). Матеріалом для них був камінь і дерево твердих порід. Ставилися хрести "на подяку Богові" на якихось сакральних або історичних місцях, місцях загибелі рідних або відомих людей та ін. За радянських часів хрести, як і каплички, руйнували. Навіть ті, які споруджували на честь особливо визначних історичних подій (наприклад, на честь скасування панщини 1848 р., на місці старих храмів), "Хрести твердості" на знак присяги населення про невживання алкоголю, знесення корчм тощо. Мікротопонімів "Капличка" зафіксовано п'ять на Покутті й Опіллі й два в гірській місцевості³². Меншу кількість хрестів і капличок у горах можна пояснити тим, що самі гірські вершини, скелі й окремі каміння несли сакральне язичницьке навантаження, про що ми вже зазначали вище.

Значна кількість мікротопонімів відзначає місця цвинтарів (колишніх недіючих і, рідше, діючих) і церков. Ці місця є важливими джерелами для дослідження історії населеного пункту, адже вони не лише вказують на його колишнє географічне розташування, але тут можна знайти відомості про окремі матеріальні, духовні та сакральні пам'ятки. Таких місць в області ми зафіксували 57 (у низинних територіях – 40, у тому числі на Покутті – 33, у гірській місцевості – 17)³³. Старі цвинтарі переповнені страхіливими історіями, міфами й переказами про надприродних злих істот і духів (мерців, упирів). Причина меншої кількості мікротопонімів із цвинтарів у гірській місцевості пов'язана перш за все з особливою топографією цих населених пунктів. У їхніх більш населених пунктах такі об'єкти не розміщалися. Окраїни та присілки мали назви полонин і гір, де вони знаходились. Іншого маркування вони не потребували. А ці гори, вершини, інколи полонини, самі вважалися священними й мали не меншу кількість своїх усних фантастичних переказів, вірувань і ворожінь.

Майже стільки ж (55) зібрано мікротопонімів, пов'язаних із назвою "Церква". Знову ж таки в низинних регіонах їх 41, у тому числі на Покутті – 23, у гірській місцевості – 17³⁴.

Церкви до сьогоднішнього дня переважно будують у найвищих точках наших міст і сіл. Колись біля них обов'язково розміщалися цвинтарі. І, навпаки, де колись був

цвинтар (про що свідчать як мікротопоніми, так й археологічні знахідки), там була й церква. Така закономірність притаманна й дохристиянським культовим спорудам. Дійсно, археологи підтверджують, що інколи на місці цих капищ зводилися християнські храми, каплиці, хрести. Отже, храми й цвинтарі часто вказують на наявність дохристиянських пам'яток, а також про безперервне знаходження наших міст і сіл ще з дохристиянських часів, а не в XIV–XV ст., як свідчать перші архівні згадки про них.

Крім церков, в області є сім мікротопонімів з назвою “Костел” у низинних районах і два – у гірських місцевостях. Один мікротопонім під назвою “Синагога”. Вони є також свідками якихось сакральних місць та історичних подій³⁵.

Протягом усієї історії християнства на Івано-Франківщині функціонувало біля 150 монастирів. Про них ми дізнаємося з архівів, археологічних досліджень і, звичайно, топонімії. Крім Манявського Скиту, досі жоден монастир не став предметом окремого наукового дослідження, а про деякі монастирі, крім назви, нічого нам не відомо. Ми зафіксували 58 топонімів із назвою “Монастир” і 10 назв “Чернець” і “Монах”³⁶. Географія їх місцезнаходження така: на Гуцульщині виявлено сім монастирів і дві назви “Чернець” і “Монах”; Бойківщині, відповідно, 22 й 1; на Покутті – 20 і 2; Опіллі – 4 і 3; у Богородчанському районі (підгірська перехідна зона) – один монастир. Багато монастирів у гірській місцевості засновувалися на підвищеній місцевості й тому були доступні для мешканців широкої околиці. Крім того, географія їхнього розміщення була вздовж транскарпатських шляхів. Частина їх простягалася вздовж водної артерії Дністра, що свідчить про його сакралізацію в стародавні та середні віки. Більшість монастирів мали фортифікаційне укріплення, особливо ті, які існували в XIV–XVII ст. Окремо виділяються скити, печери та гроти, де проживали самотні монахи. Усі ці матеріали свідчать про необхідність їхнього картографування та детальніше вивчення. Як і язичницькі пам'ятки, вони розташовані вздовж Карпат, на стику гір і степу. Існуючі пам'ятки засвідчують таке:

1. На Прикарпатті монастирі відігравали ключову роль в утвердженні християнства, у духовному й культурному розвитку населення краю.

2. Перекази й легенди розповідають, що збільшенню кількості монастирів із середини XIII ст. сприяв прихід монахів із Центральної України, зокрема Києва, у гірські та передгірські місцевості, які засновували тут монастирські обителі. Причиною їхньої міграції були татаро-монгольські завоювання й повна руйнація тих країв.

3. Монастирі відігравали оборонну роль в історії краю, особливо в XIV – на початку XVIII ст., які були найнепокійніші й найруйнівніші в Галичині протягом цілого тисячоліття.

4. Прикарпаття належить до тих регіонів України, де сконцентрована найбільша кількість монастирів протягом усієї історії краю.

Зафіксовано десять мікротопонімів із назвою “Бог”: два в низинній території (так назвали тут кутки в селах). Напевне, вони пов'язані з якимись сакральними об'єктами (церквами, фігурами тощо). Вісім мікротопонімів названі в гірській місцевості, а саме – два урочища та шість оронімів³⁷. Такі назви оронімів, можливо, зберегли пам'ять про знаходження колись там святилищ (божих гір). Щодо урочищ, то так названі поля. Українці ставилися до землі з повагою, ідеалізували її. Землею клялися (це була найпереконливіша клятва), нею посипали голови новообраним старшинам (кошові, сотники, сільські старости), її брали у вузлики із собою, коли покидали свій край. Землю не можна було бити палицею та ін. Вона вважалася святою й Божою. Народне оповідання про землю розповідає:

“Роздавав Господь землю всім народам – німцям, французам, полякам і т. д. Коли закінчив роздачу – прийшов і українець.

Господь його і питає:

– Де ти був, коли я роздавав землю? Тепер у мене не залишилося нічого з того, що я виділив всім народам.

Українець відповідає:

– Господи Боже, прости мені моє запізнення, але мене не відпускав мій пан, надавши мені багато роботи.

– Знаю, знаю, – відповів Господь. – Добре, я залишив собі частину земель на вашій планеті. Я дарую її тобі. Бери, обробляй її, люби і бережи її”.

З того часу українці свою землю називають Божою і люблять працювати на ній³⁸.

Один оронім у Богородчанському районі назвали “Небом”. Можна припустити, що й тут на вершині гори могло бути якесь дохристиянське святилище.

На противагу мікротопонімам із священними назвами є мікротопоніми з протилежними, негативними назвами. Двадцять з них пов’язані з назвою чорт. У низинній території таке ім’я мають два кутки, один оронім і п’ять урочищ. У гірській місцевості оронімів шість, урочищ три, один гідронім та один присілок³⁹. Отже, найбільше так названо урочищ – вісім, омонімів – сім. Чортовими називали місця, пов’язані із загадковими аномальними явищами, де відбуваються якісь погані події, або віддалені неприсутні місця. У Надвірнянському та Рогатинському районах по одному є урочища під назвою “Пекло”. Ці місцевості теж пов’язані з аномальними подіями. На противагу таким місцевостям маємо Святу Гору в Калуському та Ясну Гору в Долинському районах. У Калуському районі є також Зачарований Ліс⁴⁰.

Досить розповсюджені міфи про церкви, монастирі, корчми та інші об’єкти, які запалися під землею. Територія їхнього поширення – більшість слов’янських країн. Є вони й на Івано-Франківщині. Історії про такі монастирі та церкви народні перекази пов’язують із нападом і захопленням їх ворогами – турками, татарами, іншими грабіжниками (Косівський, Рожнятівський райони). У них, мовляв, на Великдень чи інші урочисті свята з-під землі чути спів і дзвони. Щодо корчм, то причина такої катастрофи – людські гріхи, які творяться в цих закладах. Наприклад, у Великий піст, Великодну п’ятницю грішники, замість того щоб іти до церкви, п’ють у корчмі, співають, танцюють і богохульствують. Їхні гріхи такі важкі, що земля не може їх утримати. Тут так само з-під землі на такі свята чути крики про допомогу та відчай.

У Калуському районі є легенда про орача, що запався разом із кіньми й плугом. Цей багач орав землю на Великдень. Аналогічний сюжет ми зустріли в Тернопільській області – там орав на український Великдень поляк, який разом з волами запався під землю.

Таким чином, це повідомлення свідчить, що на Івано-Франківщині збереглося чимало пам’яток стародавніх вірувань. Деяким з них V–VI тисячоліть. Іншим – 100–150 років. Вони взаємопов’язані, що свідчить про те, що це вірування одного народу. Ми лише зафіксували їх, зробили спробу первинного аналізу. Нині знаходимося тільки на початковому етапі вивчення топонімів і мікротопонімів такого напрямку.

1. Вагилевич І. Твори / І. Вагилевич. – Рівне, 2006. – С. 124–125.
2. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Бучко. – Львів : Світ, 1990.
3. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів / М. Худаш. – К., 1995; Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів / М. Худаш. – Львів, 2004. – 534 с.

4. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. Т. 1 : Сакральна спадщина Гуцульщини / М. Кугутяк. – Львів : Манускрипт, 2011. – 448 с.
5. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини : словник-довідник / М. Габорак. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 283 с.; Габорак М. Назви гір Івано-Франківщини : словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2005; Габорак М. Назви поселень Івано-Франківщини (Бойківщина, Гуцульщина та Опілля) : історико-етимологічний словник / М. Габорак. – Івано-Франківськ : ОУПІО ; Снятин : Прут Принт, 2007; Габорак М. Топонімія Галицької Гуцульщини : етимологічний словник-довідник / М. Габорак. – Івано-Франківськ, 2011.
6. Пушик С. Скельно-печерні святилища / С. Пушик // Перевал. – 2001. – № 1–2. – С. 294–298; Пушик С. Велети / С. Пушик // Перевал. – 2001. – № 3. – С. 312–349; Пушик С. Баба, Гаргон і Гаргони / С. Пушик // Перевал. – 2002. – № 1–2. – С. 107–163.
7. Паньків М. Топоніми Прикарпаття як джерело до вивчення історії краю / М. Паньків // Карпати : людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ : Плай, 2010. – Вип. 2. – С. 160–175.
8. Ярич І. Мікротопоніміка м. Долини / І. Ярич // З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2002. – Вип. 2. – С. 107–119.
9. Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини...
10. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1972 року. – К., 1973.
11. Івано-Франківська область : довідник. Адміністративно-територіальний поділ. Місцеві громади та органи державної влади. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009.
12. Науковий архів кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
13. Кугутяк М. Старожитності Гуцульщини. Сакральна спадщина Гуцульщини... – С. 20–21.
14. Приватний архів М. Паньківа.
15. Науковий архів кафедри етнології і археології...
16. Там само.
17. Там само.
18. Мифы народов мира. – М. : Сов. энцикл., 1980. – Т. I : А–К. – С. 149.
19. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ...
20. Івано-Франківська область : довідник...
21. Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини... – С. 21.
22. Науковий архів кафедри етнології і археології...
23. Мифы народов мира... – С. 203.
24. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ...
25. Мифы народов мира : энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1982. – Т. II : К–Я. – С. 84–85.
26. Івано-Франківська область : довідник...
27. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ...
28. Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини... – С. 27.
29. Там само. – С. 26–27.
30. Шпак Д. Тлумачний словник топонімів села Старі Кути / Д. Шпак. – Львів, 1998. – С. 58–60.
31. Науковий архів кафедри етнології і археології...
32. Там само.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само.
36. Там само.
37. Там само.
38. Записано в жовтні 2013 р. від Павлівського Івана Юрковича, народився 22 грудня 1934 р. у с. Іванівка Богородчанського району, освіта неповна середня, сторож Івано-Франківського музею визвольної боротьби ім. Степана Бандери.
39. Науковий архів кафедри етнології і археології...
40. Там само.

Николай Кугутяк, Михаил Панькив
(г. Ивано-Франковск, Украина)

Топоним как источник к изучению сакральных памятников Прикарпатья

В статье говорится о топонимах и микропонимах, которые связаны с сакральными памятниками на Ивано-Франковщине. Авторы обнаружили их 504. Некоторые памятники достигают 5–6 тысяч лет назад, другие – 100–150 лет. Подавляющее их большинство взаимосвязаны, что свидетельствует о непрерывном культурном развитии в нашем крае.

Ключевые слова: Прикарпатье, топонимы, микропонимы, сакральные памятники, святилища.

Mykola Kuhutyak, Mykhailo Pankiv
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The toponyms as a source to study of sacral monuments of Prykarpattja

The article deals with toponyms and mikrotoponims Sanctuary in Ivano-Frankivsk. The authors found them 504. Some of the monuments date back 5–6 thousand years ago, the other – 100–150 years. The vast majority of them are interrelated, indicating a continuous cultural development of our region.

Keywords: Carpathian, place names, mikrotoponimy, Sanctuary.